

■ رویکردهای رایج در انتصاب علوم کتابداری به سایر حوزه‌های موضوعی

در پایگاه‌های اطلاعاتی انگلیسی زبان

میترآ زارعی | نرگس اشتهار

■ چکیده

هدف: در این پژوهش بر آن هستیم تا به بررسی وابستگی و تداخل موضوعی علم کتابداری و اطلاع‌رسانی به سایر حوزه‌های موضوعی بپردازیم. تلقی عمومی از حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی انتصاب آن به علوم انسانی و اجتماعی است. چنانکه در بسیاری از پایگاه‌های اطلاعاتی برای دستیابی به اطلاعات در این حوزه ناگزیر به انتخاب شاخه موضوعی علوم انسانی یا علوم اجتماعی هستیم. اما عملکرد پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر جهان - که یکی از مهم‌ترین متصدیان انتظام و بازیابی مطالب علمی هستند - در امر تقسیم‌بندی علم به شاخه‌ها و زیرشاخه‌های گوناگون به گونه دیگری است. در بررسی حاضر، سعی شده است با بررسی نحوه ترسیم ساختار درختی علم، توسط پایگاه‌های اطلاعاتی، تا حدی غلط بودن وابستگی صرف کتابداری به علوم انسانی به اثبات برسد.

روش / رویکرد پژوهش: در این بررسی، ابتدا، به بررسی نحوه تقسیم‌بندی علوم تحت شاخه‌ها و زیرشاخه‌های موضوعی توسط پایگاه‌های اطلاعاتی ساینس دایرکت، اسپرینگر، اسکوپوس، و وایلی پرداخته شد. علت انتخاب این پایگاه‌ها جامع‌الاطراف بودن نسبی موضوعات تحت پوشش آنهاست (به عبارتی تخصصی نبودن آنها). در مرحله بعد، جایگاه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی در این شبکه با انجام جست‌وجوهای تخصصی مشخص شد. یافته‌ها: براساس یافته‌های به‌دست آمده از جست‌وجو در پایگاه‌های اطلاعاتی مورد بررسی، علوم فیزیکی، و در این حوزه، زیرشاخه علوم رایانه بیشترین سهم را در جای دادن مقالات حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی به خود اختصاص داده است. علوم انسانی و زیرشاخه علوم اجتماعی در رتبه بعد قرار دارند. مقدار کمی از مطالب از شاخه علوم پزشکی استخراج شد. نتیجه‌گیری: نتایج پژوهش نشان داد که کتابداری و اطلاع‌رسانی نه شاخه‌ای از علوم انسانی و نه یک علم بین‌رشته‌ای است؛ بلکه ماهیت مستقلی دارد. هرچند که براساس این بررسی می‌توان نتیجه گرفت علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی بیشترین ارتباط را با حوزه علوم رایانه و سپس علوم اجتماعی دارد.

کلیدواژه‌ها

کتابداری و اطلاع‌رسانی، مطالعات بین‌رشته‌ای، پایگاه‌های اطلاعاتی، ساختار درختی علم

رویکردهای رایج در انتصاب علوم کتابداری به سایر حوزه‌های موضوعی در پایگاه‌های اطلاعاتی انگلیسی زبان

میترا زارعی^۱ | نرگس اشتهار^۲

دریافت: ۱۳۸۹/۱/۱۵ | پذیرش: ۱۳۸۹/۶/۲۸

مقدمه

تعاریف جاری درباره علم پیچیدگی‌های آن را نشان می‌دهد. در گذشته، علم به‌عنوان یک شالوده یا ساختار تک‌بعدی تعریف می‌شد، اما امروزه به‌عنوان شبکه یا مجموعه‌ای با نقاط مشترک متعدد و نظامی پویا تعریف می‌شود. ارزش‌های قدیمی کنترل، مهارت، و تخصص در حال تبدیل به گفت‌وگو، تعامل، و نقد هستند. همچنین، تغییرات در ساختار زمانی و مکانی علم، تصاویر سنتی از علم در قالب یک نقشه‌شناختی با مرزها و حدود مشخص، یا درختی با شاخه‌های متفاوت را زیر سؤال می‌برد و آنها را بسیار تک‌بعدی تلقی می‌کند. به‌جای آنها تصویری از منحنی‌های چندبعدی، طیف رنگارنگ یا یک ساقه زیرزمینی در حال رشد و بدون ریشه مطرح می‌شود (تامپسون کلاین^۳، ۱۳۸۷، ص ۲۰۲).

«میان‌رشتگی» از جمله مباحث نوین در حوزه‌های مختلف علوم، به‌ویژه علوم انسانی است. ضرورت پرداختن به پدیده‌های اجتماعی، از چشم‌اندازی فراتر از محدوده‌های رشته‌ای و در نظر داشتن ابعاد و وجوه مختلف هر پدیده در هنگام ارائه تحلیل و تبیین از آن، و مهم‌تر از همه، در «فهم» پدیده، از جمله نکاتی بود که میان‌رشتگی را اجتناب‌ناپذیر می‌نمود. مباحث متعددی که در دهه‌های اخیر درباره ضرورت همکاری میان رشته‌ها و پرهیز از خودمداری‌ها و حسادت‌های رشته‌ای مطرح شده است، نشانگر آن است که راهی که علم، تاکنون، در تأکید بیش از اندازه بر تخصصی‌شدن و کشیدن مرزهای

۱. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی
پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد
mitrazarei@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی
کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی

3. Thompson Klein

انعطاف‌ناپذیر میان رشته‌ها و، در نتیجه، ایجاد نوعی غیریت میان آنها پیموده است، در رهنمون شدن انسان به فهمی مناسب از پدیده‌های مربوط به اجتماع و انسان، ناکام مانده است (علوی‌پور، ۱۳۸۷، مقدمه).

جولیان تامپسون کلاین در «گذر از مرزها: دانش، رشتگی، و میان‌رشته‌ای»^۴ می‌گوید: «اصطلاح میان‌رشته‌ای احتمالاً برای اولین بار توسط اعضای شورای پژوهش علوم اجتماعی در میانه دهه ۱۹۲۰ در نیویورک مطرح شده است، جایی که به‌عنوان اداره تسهیل‌کننده پژوهش شامل دو یا چند انجمن حرفه‌ای است که خود، شورای پژوهش علوم اجتماعی را شکل می‌بخشند (لاتوکا، ۱۳۸۷، ص ۵۱۵)».

در واقع، مطالعات میان‌رشته‌ای، موضوعی غیررشته‌ای^۵ است که در قلمرو علم و رشته خاصی نمی‌گنجد و در مرز محدودی متوقف نمی‌شود؛ بلکه همچون مسائل عام فلسفه علم و معرفت‌شناسی یا روش‌شناسی علوم با همه رشته‌ها پیوند دارد. از این رو، دامنه مطالعات میان‌رشته‌ای صرفاً در مقوله کتاب‌های درسی نیست و اصولاً با مطالعات مبنایی در علوم و راه‌اندازی رشته‌های مختلف مرتبط است. با مطالعات میان‌رشته‌ای می‌توان به تولید علم و تازه‌های علمی دست یافت. با چنین مطالعاتی است که عنوان‌ها و رشته‌ها و گرایش‌های جدید علمی متولد می‌شوند: حقوق اداری، جغرافیای سیاسی، مدیریت دولتی، جامعه‌شناسی کار، زبان‌شناسی قرآن، فقه سیاسی، و مانند آن (برزگر، ۱۳۸۶، ص ۹).

کتابداری و اطلاع‌رسانی، از آغاز پیدایش، علمی میان‌رشته‌ای تلقی شده است. در این حقیقت تردیدی وجود ندارد. ارتباط کتابداری با اقتصاد، شاخه اقتصاد اطلاعات را رقم زده است. راه‌یافتن مباحث مدیریتی در این حرفه، مدیریت دانش و مانند آن را شکل داده است. اما آیا بیشترین برهمنش‌ها بین علوم انسانی و اجتماعی و حرفه کتابداری بوده است؟ این سؤالی است که ایده اصلی این پژوهش را تشکیل می‌دهد.

روش انجام پژوهش

در این پژوهش ۴ پایگاه اطلاعاتی ساینتس دایرکت، اسپرینگر، اسکوپوس، و وایلی به‌عنوان زمینه پژوهش انتخاب شده‌اند. علت این انتخاب عمومی بودن نسبی این پایگاه‌هاست. هرچند تعداد منابع تحت پوشش این پایگاه‌ها متنوع است، سعی شده تا این منابع ترکیب مناسبی از علوم مختلف را ارائه کنند. برای انجام این پژوهش، در ابتدا، درخت موضوعی ترسیم شده در هریک از پایگاه‌های اطلاعاتی بررسی شد. اطلاعات گردآوری شده در این بخش شامل نحوه تقسیم‌بندی علوم به شاخه‌ها و زیرشاخه‌های مختلف است. این اطلاعات، به همراه تعداد منابع تحت پوشش پایگاه در هر شاخه موضوعی، در جدول ۲

4. Crossing boundaries: knowledge, disciplinarity and interdisciplinarity
5. Nondisciplinary

ارائه شده است. جدول ۱ دربردارنده ویژگی‌های کلی درخت موضوعی پایگاه‌های مورد بررسی است.

جدول ۱

ویژگی‌های درخت موضوعی
پایگاه‌های اسپرینگر، ساینس
دایرکت، وایلی و اسکوپوس

اسکوپوس	وایلی	ساینس دایرکت	اسپرینگر	ویژگی‌های درخت موضوعی
ارائه شده به عنوان محدودگر	قابل مرور	قابل مرور	قابل مرور	نحوه جست‌وجو در درخت موضوعی
۴ حوزه عمومی با منوی کشویی زیرموضوعات در مجموع ۳۰ حوزه	۱۴ حوزه موضوعی در قالب ۱۵۷ طبقه	۴ حوزه کلی به همراه زیرموضوعات، در مجموع ۲۴ حوزه	۱۳ حوزه موضوعی نسبتاً کلی	نحوه تقسیم‌بندی علوم

با نگاهی به خانه‌های خالی جدول ۲ به نظر می‌رسد قرار نگرفتن علم کتابداری در ساختار درختی علم در پایگاه‌های اطلاعاتی چندان هم انتقاد برانگیز نیست، چرا که بسیاری از علوم دیگر نیز به این مسئله مبتلا هستند.

جدول ۲

درخت موضوعی پایگاه‌های اطلاعات اسپرینگر، وایلی، ساینس دایرکت، اسکوپوس

حوزه‌های موضوعی فرعی در پایگاه‌های مورد بررسی				پایگاه‌های اطلاعاتی
اسکوپوس	ساینس دایرکت	وایلی	اسپرینگر	حوزه‌های موضوعی کلی
علوم زیست‌شناسی و کشاورزی	علوم زیست‌شناسی و کشاورزی	علوم زمین‌شناسی	علوم زمین‌شناسی	حوزه علوم زیستی
بیوشیمی، ژنتیک و زیست‌ملکولی	بیوشیمی، ژنتیک و زیست‌ملکولی			
داروسازی، سم‌شناسی و داروشناسی	علوم محیط زیست			
ایمنی‌شناسی و میکروب‌شناسی	ایمنی‌شناسی و میکروب‌شناسی	علوم زیستی	علوم زیستی و زیست‌پزشکی	حوزه علوم بهداشتی
علوم اعصاب	علوم اعصاب			
چندرشته‌ای				
علوم بهداشتی	پزشکی و دندان‌پزشکی	پزشکی، دام‌پزشکی و علوم بهداشتی	پزشکی	حوزه علوم بهداشتی
پزشکی	پرستاری و حرفه بهداشت			
دندان‌پزشکی	داروسازی، سم‌شناسی و داروشناسی			
پرستاری				
حرفه بهداشت	دام‌پزشکی			
دام‌پزشکی				
چندرشته‌ای				

مهندسی شیمی	مهندسی شیمی	مهندسی	حسابداری حرفه ای و کاربردی	حوزه علوم فیزیکی
شیمی	شیمی	شیمی	شیمی و مواد	
http://www.sciencedirect.com/science?_ob=BrowseListURL&_ttype=subject&subjC=11&zzone=brws&_acct=C000052564&_version=1&_urlVersion=0&_userid=1399856&md5=206309a673a403f8666908e5329fcc96	http://www.sciencedirect.com/science?_ob=BrowseListURL&_ttype=subject&subjC=11&zzone=brws&_acct=C000052564&_version=1&_urlVersion=0&_userid=1399856&md5=206309a673a403f8666908e5329fcc96	شیمی	http://www.sciencedirect.com/science?_ob=BrowseListURL&_ttype=subject&subjC=11&zzone=brws&_acct=C000052564&_version=1&_urlVersion=0&_userid=1399856&md5=206309a673a403f8666908e5329fcc96	
علوم زمین شناسی	علوم زمین شناسی		علوم زمین	
انرژی	انرژی		مهندسی	
مهندسی	مهندسی	علوم مواد و پلیمر	ریاضی و آمار	
محیط شناسی				
علوم مواد	علوم مواد	ریاضی و آمار	فیزیک و ستاره شناسی	
ریاضی	ریاضی	فیزیک و ستاره شناسی	معماری و طراحی	
فیزیک و ستاره شناسی	فیزیک و ستاره شناسی			
چندرشتگی				
هنر و علوم انسانی	هنر و علوم انسانی		هنر و طراحی	
علوم اجتماعی	علوم اجتماعی	علوم انسانی و اجتماعی	علوم انسانی و اجتماع	
مدیریت و حسابداری	مدیریت و حسابداری	تجارت، اقتصاد و حسابداری مالی	تجارت و اقتصاد	
علوم تصمیم گیری	علوم تصمیم گیری	آموزش روان شناسی	آموزش علوم رفتاری (روان شناسی)	
اقتصاد، اقتصاد سنجی و امور مالی	اقتصاد، اقتصاد سنجی و امور مالی	حقوق و جرم شناسی	علوم اجتماعی	
روان شناسی	روان شناسی		حقوق	
چندرشتگی				
نفسخ			جغرافی	
			زیان شناسی	
			فلسفه	
			علوم عمومی	
			سایر موضوعات	

ادامه جدول ۲

درخت موضوعی پایگاه های اطلاعات اسپرینگر، وایلی، ساینس دایرکت، اسکوپوس

مرحله بعد، بررسی جایگاه علم کتابداری و اطلاع‌رسانی در این تقسیم‌بندی است. همانطور که در جدول ۲ ملاحظه می‌شود هیچ‌یک از پایگاه‌های مورد بررسی، کتابداری را به عنوان یک شاخه علمی مجزا نشانخته‌اند. در این میان، وایلی تنها پایگاهی است که علم اطلاع‌رسانی را به عنوان شاخه‌ای از درخت موضوعی خود ترسیم کرده است. این پایگاه، علم اطلاع‌رسانی را در قالب information science and computing در زمره زیرشاخه‌های علوم انسانی قرار داده است؛ اما در سایر پایگاه‌ها چنین توجهی به این شاخه از علم نشده است.

برای پاسخگویی به پرسش اصلی این بررسی، یعنی درک جایگاه حوزه کتابداری در ساختار درختی علم ناگزیر به انجام جست‌وجوهایی در حوزه کتابخانه و کتابداری شدیم. هدف از انجام این جست‌وجوها پی بردن به محل قرارگیری رکوردهای بازیابی شده بود. به عبارت دیگر، با توجه به فقدان شاخه اطلاع‌رسانی در تقسیم‌بندی علوم و، از طرفی، اطمینان به وجود منابعی در حوزه کتابداری در این پایگاه‌ها سؤال این است که اینگونه منابع تحت چه علمی دسته‌بندی شده‌اند؟

در انتخاب کلیدواژه‌ها، جهت جست‌وجو سعی شد تا کلیه مطالبی که به‌طور کلی بازتابی از این حوزه هستند جست‌وجو شوند. به این ترتیب، راهبرد جست‌وجو اینگونه تدوین شد: جست‌وجوی هریک از واژه‌های library science, librarianship, information science در ناحیه عنوان و library در ناحیه متن، کلیدواژه‌ها، یا چکیده.

اسکوپوس	ساینس دایرکت	وایلی	اسپرینگر	عنوان پایگاه
عنوان: library science و چکیده، عنوان و کلید واژه: library	عنوان: library science و چکیده، عنوان و کلید واژه: library	عنوان: library science و متن کامل و چکیده: library	عنوان: library science و متن کامل: library	استراتژی جست‌وجو (ناحیه جست‌وجو و کلیدواژه)
عنوان: information science و چکیده، عنوان و کلید واژه: library	عنوان: information science و چکیده، عنوان و کلید واژه: library	عنوان: information science و متن کامل و چکیده: library	عنوان: information science و متن کامل: library	
عنوان: P librarianship و چکیده، عنوان و کلید واژه: library	عنوان: librarianship و چکیده، عنوان و کلید واژه: library	عنوان: librarianship و متن کامل و چکیده: library	عنوان: librarianship و متن کامل: library	

جدول ۳

راهبردهای جست‌وجو در
 پایگاه‌های اسپرینگر، وایلی،
 ساینس دایرکت، اسکوپوس

در این پژوهش، از جست و جوی موضوعات تخصصی علم اطلاع‌رسانی اجتناب شده است. این امر از آن روست که پایگاه‌های فوق، پایگاه‌های اطلاعاتی عمومی محسوب می‌شوند و مطالب بسیار تخصصی در حوزه اطلاع‌رسانی را پوشش نمی‌دهند. این راهبرد به بازیابی مواردی منجر خواهد شد که به احتمال زیاد بیشترین ارتباط را با حوزه کتابداری دارند. برای تبدیل احتمال به یقین، بررسی موارد بازیابی شده از لحاظ ربط توسط نگارنده صورت گرفت. در میان نتایج بازیابی شده ۳۰ رکورد اول^۶، که مرتبط‌ترین رکوردها با عبارت جست‌وجو بود انتخاب و منبعی که مطلب در آن درج شده بود شناسایی شد. در انتها، محل قرارگیری منبع شناسایی شده در ساختار درختی علم، بخش اصلی داده‌های مورد نیاز پژوهش را به دست داد. آنچه در نمودار ۱ خلاصه شده است بیانگر حوزه‌های موضوعی نشریات بازیابی شده و تعداد مطالب بازیابی شده از آنها در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی است.

دسته‌بندی علوم در پایگاه‌های اطلاعاتی

علم معرفتی است سازمان‌یافته و در سازمان هر علم، اجزای آن علم و روابط میان آنها مشخص می‌شوند (داورپناه، ۱۳۸۴، ص ۸۲). با وجود مرزبندی و تشعب علوم در گذشته، امروزه، با مشاهده تداخل محتوا، روش‌های پژوهش، اصول و نظریه‌ها، ملاحظه وجود نوعی رابطه میان رشته‌ای در عرصه رشته‌های مختلف علمی نمایان‌تر می‌شود. به علاوه، افزایش ناهماهنگی اجتماعی ضرورت نیاز افراد به بهره‌گیری از مبانی رشته‌های مختلف را شدت بخشیده است (داورپناه، ۱۳۸۴، ص ۸۲).

علم نه از جهت چارچوب موضوعی قابل مرزبندی است و نه از لحاظ حدود جغرافیایی. این دو نوع تقسیم‌بندی، ساختگی هستند و اگر کاربردی هم بر آن متصور باشد برای دنیای تحقیق نیست. رده‌بندی‌های مختلف علوم از آغاز تاکنون نتوانسته‌اند چنان مرزهای روشنی را برای حوزه‌های علمی پدید آورند که جمع اهل علم بر آن توافق کنند؛ چون علوم به ظاهر گوناگون و متفاوت، ناگزیر بوده‌اند که پیوسته از یافته‌های یکدیگر بهره‌مند شوند. به گفته کیلن، برای قلمرو و حقیقت، مرزی وجود ندارد... هر حوزه علمی ممکن است فنون، مفاهیم، قوانین، داده‌ها، مدل‌ها، نظریه‌ها یا تبیین‌ها، و به بیان کوتاه آنچه را برای کار خود سودمند می‌یابد، از دیگر حوزه‌ها اخذ کند. جهان علم یک کل است که دانشمندان، هر یک مسئولیت جزئی از آن را بر عهده دارند و از ترکیب این اجزاء، سیمای کلی علم در هر دوره تاریخی ترسیم می‌شود (داورپناه، ۱۳۸۴، ص ۸۳).

همانطور که در روش‌شناسی پژوهش ذکر شد، در این پژوهش ۴ پایگاه اطلاعاتی

۶. لازم به ذکر است که پایگاه‌های اطلاعاتی مطالب بازیابی شده را به ترتیب ربط مرتب می‌کنند. بنابراین همیشه اولین رکوردها، مرتبط‌ترین رکوردها به گزینۀ جست‌وجو هستند.

ساینس دایرکت، اسپرینگر، اسکوپوس، و وایلی برای بررسی انتخاب شدند. با دقت در ساختار و نحوه سازماندهی اطلاعات در پایگاه‌های اطلاعاتی و نحوه جست‌وجوی اطلاعات در این نظام‌ها چند نکته مشترک در همه آنها قابل تشخیص است. نحوه جست‌وجو در پایگاه‌های اطلاعاتی با تفاوت‌های جزئی، از یک ساختار مشخص تبعیت می‌کند. جست‌وجوی ساده و پیشرفته، دو شکل دسترسی به مطالب پایگاه است که به اشکال مختلف در دسترس کاربر قرار می‌گیرد. امکان دیگری که برای دسترسی به مطالب تدارک دیده شده است، نمایه‌الفبایی مطالب موجود در پایگاه است. گزینه چهارم، که معمولاً پایگاه‌های اطلاعاتی جهت سهولت و سرعت بخشیدن به جست‌وجوی اطلاعات فراهم می‌کنند، فهرست موضوعات تحت پوشش پایگاه است. فهرست موضوعات معمولاً در دسترس‌ترین گزینه برای مرور عنوان‌های موجود در پایگاه است. نکته اینجاست که این طبقه‌بندی برای علوم امری ثابت نیست. بردفورد، بر طبق اصل وحدت علمی، معتقد است هر موضوع علمی، کم و بیش با دیگر موضوعات علمی پیوستگی دارد (بنسمن، ۱۳۸۳)؛ با اینکه علمی را ممکن است به دسته‌ای یا شاخه‌ای ملحق نمود، طبقه‌بندی نیز در این زمینه قاطع نیست. مثلاً روان‌شناسی که جزو علوم انسانی قرار دارد از جهتی نیز در زمره علوم طبیعی محسوب می‌شود (داورپناه، ۱۳۸۴، ص ۸۳). سلسله‌مراتب رشته‌ها به گونه‌ای بازتاب ارزش‌ها و نیازهای اجتماعی است و تجزیه دانش به معنای جدایی محض رشته‌ها از یکدیگر نیست. بسیاری از رشته‌های امروزی از ترکیب کل یا بخش‌هایی از دو یا چند رشته پدید آمده‌اند (داورپناه، ۱۳۸۴). به هر حال، نحوه تدوین این فهرست در پژوهش حاضر به عنوان دیدگاه هر پایگاه در تقسیم‌بندی علم و تدوین ساختار درختی علم در نظر گرفته شده است. دسته‌بندی علوم در پایگاه‌های مختلف نیز همانند جست‌وجو در آنها ساختار تقریباً یکسانی دارد. آنچه در همه پایگاه‌ها به چشم می‌خورد یک تقسیم‌بندی کلی درباره علوم و سپس تقسیم‌بندی آن به اجزای فرعی است. در برخی موارد، این فهرست به‌تنهایی قابل بررسی و مرور است. مانند پایگاه‌های وایلی و ساینس دایرکت. در برخی موارد نیز ابتکارات دیگری در این زمینه صورت گرفته است. به‌عنوان مثال، پایگاه اطلاعاتی اسکوپوس این فهرست موضوعی را در قالب ۴ حوزه کلی و عمومی - که با قرار گرفتن اشاره‌گر موس به زیرموضوعات مربوطه گسترش می‌یابند - در دل جست‌وجوی ساده قرار داده است.

کتابداری و اطلاع‌رسانی علمی است تجربی، اجتماعی، و کاربردی. تجربی، چون می‌توان روش تحقیق علمی را در آن به کار برد؛ اجتماعی، به دلیل اینکه موضوع آن حاصل اندیشه‌های بشری به شکل پیشینه‌های مدون است؛ و کاربردی است، زیرا تکیه بر بسیاری

از علوم مادر چون جامعه‌شناسی، اقتصاد، ریاضیات و غیره دارد. تعریفی که عمدتاً از این علم داده می‌شود: علمی است بین‌رشته‌ای که به گردآوری، پردازش و اشاعه اطلاعات پیشینه‌های مدون بشری می‌پردازد و هدف آن رساندن مناسب‌ترین اطلاع با کم‌ترین هزینه و در کمترین زمان به کاربر مناسب است (رهادوست، ۱۳۸۴، ص ۶). کتابداری و اطلاع‌رسانی در نظر عموم همواره شاخه‌ای از علوم انسانی و اجتماعی تلقی شده است. حتی یک کتابدار پزشکی نیز متخصص علوم پزشکی دانسته نمی‌شود. انتظار می‌رود نتیجه این بررسی صحت و سقم این دیدگاه را مشخص کند. البته پایگاه‌های اطلاعاتی در تقسیم‌بندی علوم کاملاً بی‌نقص عمل نکرده‌اند. آنچه در این پژوهش درخت موضوعی خوانده شده ناظر بر نگرش و عملکرد هر پایگاه اطلاعاتی در خصوص نحوه تقسیم‌بندی علوم به شاخه‌ها و زیرشاخه‌های مختلف است. اما با مشاهده اطلاعات جدول ۲ همین امر ظاهراً ساده و بدیهی به چالش کشیده می‌شود. چرا که پیش فرض هر یک از پایگاه‌های مورد بررسی جامع‌الاطراف بودن آنهاست. اما در درخت موضوعی آنها، همه موضوعات علمی لحاظ نشده است. به عنوان مثال، در فهرست موضوعات پایگاه‌های ایللی و اسپرینگر نامی از علم پرستاری برده نشده است. قطعاً با جست‌وجوی هر یک از حوزه‌های مفقود، در این پایگاه‌ها، مطالبی بازیابی خواهد شد، اما این مسئله در درخت موضوعی اذعان نشده است. برخی از شاخه‌های علمی در دل دیگر شاخه‌ها قرار گرفته‌اند و در فهرست موضوعات نامی از آنها برده نشده است. با این مقدمه، می‌توان اهمیت بررسی درخت موضوعی ترسیم شده توسط منابع اطلاعاتی مادر چون پایگاه‌های اطلاعاتی را درک کرد. اما آنچه قصد پرداختن به آن را داریم اصلاح این ساختار نیست. بلکه شناخت جایگاه حرفه خود به عنوان کتابداری و اطلاع‌رسانی در این تقسیم‌بندی است.

یافته‌ها

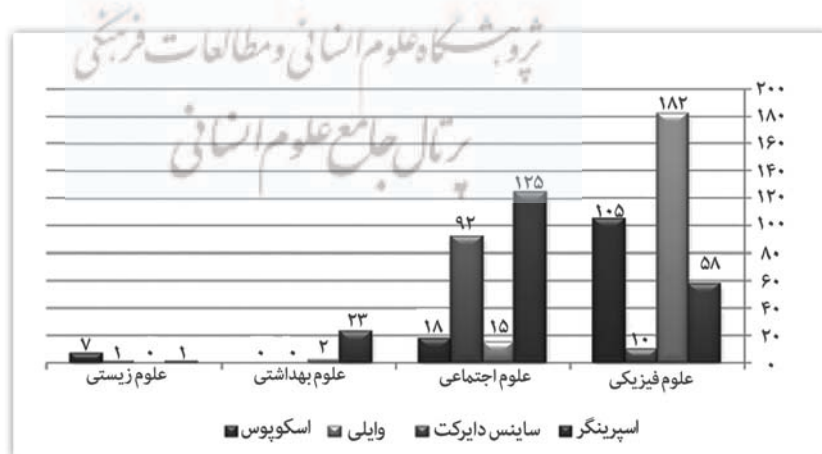
یافته‌های پژوهش در قالب چهار نمودار ترسیم شد که در بردارنده اطلاعات مربوط به پراکنش موضوعی تشریحات بازیابی شده در حوزه کتابداری و توزیع این پراکنش در گروه‌های علوم فیزیکی، علوم انسانی و اجتماعی، و گروه علوم بهداشتی است. در ادامه به تشریح یافته‌ها پرداخته خواهد شد.

اطلاعات ارائه شده در این نمودار نشان می‌دهد که منابع اطلاعاتی در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی در میان حوزه‌های متنوع موضوعی پراکنده‌اند. اما میزان و نسبت این پراکنده‌گی در حوزه‌های مختلف یکسان نیست. اگر عملکرد پایگاه‌های اطلاعاتی را به عنوان مرجع معتبری در زمینه تقسیم‌بندی علوم بپذیریم باید علوم را به چهار حوزه کلی

تقسیم کنیم. هر کدام از این حوزه‌ها بخشی از پیکره علم را در خود جای داده‌اند. اکثر علوم بشری در یکی از این حوزه‌ها قرار می‌گیرد و به‌ندرت یک رشته علمی در چندین حوزه پراکنده است. حتی علوم بین‌رشته‌ای نظیر اقتصاد، علوم تربیت، تکنولوژی اطلاعات، و مانند آن نیز شاخه‌ای منحصربه‌فرد در این درخت دارند. نتایج این بررسی نشان داد که کتابداری در میان علوم مهجور و مظلوم واقع شده است، چرا که به جز در برخی پایگاه‌ها در هیچ‌یک از حوزه‌های کلی علم جایی ندارد و علمی با عنوان کتابداری و اطلاع‌رسانی در درخت علم به چشم نمی‌خورد.

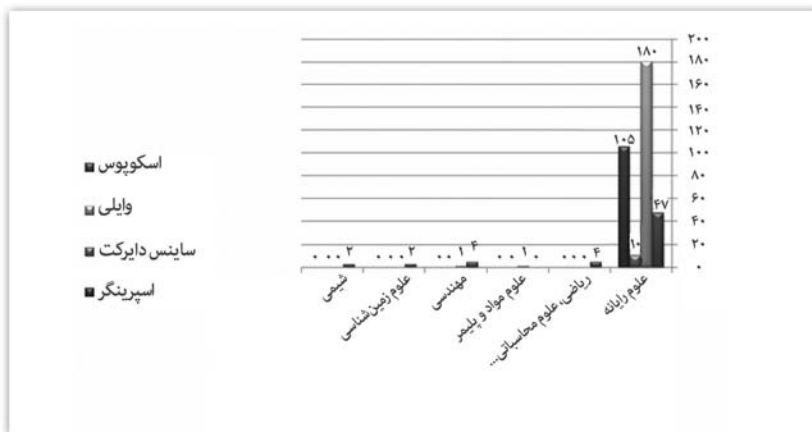
از طرفی، تلاش‌هایی جهت گنجاندن علم کتابداری در پیکره علم صورت گرفته است که نمود بارز آن در پایگاه اطلاعاتی وایلی به چشم می‌خورد. این پایگاه از معدود پایگاه‌های اطلاعاتی جامع است که کتابداری را به‌عنوان رشته علمی مجزا در نظر گرفته است. شاید این موضوع آغاز امیدوارکننده‌ای برای علم کتابداری جهت به‌حساب آمدن در تقسیم‌بندی علم باشد.

نمودار ۱ شمایی مختصر از نتایج پژوهش حاضر است. با مشاهده این نمودار فرض کلی مبنی بر اختصاص کتابداری و اطلاع‌رسانی به علوم انسانی و اجتماعی تا حدودی رد می‌شود. هرچند علوم انسانی نسبت به علوم زیستی و علوم پزشکی سهم عمده‌ای را در جای دادن منابع اطلاعاتی حوزه اطلاع‌رسانی داشته، در مقایسه با علوم فیزیکی گوی سبقت را باخته است. بدیهی است که تعلق کتابداری به حوزه‌هایی چون مهندسی، فیزیک، مواد، و از این دست دور از ذهن به نظر می‌رسد. نمی‌توان تصور کرد که کتابداری بخشی از علوم مهندسی، ریاضی، و شیمی باشد. اما با مشاهده شکل گسترش یافته بخش اول نمودار ۱ شاید بتوان دلیل منطقی ارتباط کتابداری با منابع اطلاعاتی علوم فیزیکی را پیدا کرد.

نمودار ۱

پراکنش موضوعی نشریات
 بازیابی شده در حوزه کتابداری

نمودار ۲

پراکنش موضوعی نشریات
بازیابی شده در حوزه کتابداری
در گروه علوم فیزیکی

در نمودار ۲، علوم فیزیکی به زیرشاخه‌های تشکیل دهنده آن گسترش یافته است و نتایج تفصیلی جست‌وجو در علوم کتابداری در این حوزه‌ها به نمایش گذاشته شده است. همانطور که ملاحظه می‌شود بخش اعظمی از منابع اطلاعاتی حوزه کتابداری، که در پایگاه‌های اطلاعاتی نمایه شده‌اند، در زمره علوم و فناوری اطلاعات قرار گرفته‌اند. با این توصیف، می‌توان پذیرفت که ارتباط علم کتابداری و علوم رایانه و تکنولوژی اطلاعات، شاخه‌ای میان‌رشته‌ای بین این دو حوزه را تشکیل می‌دهد.

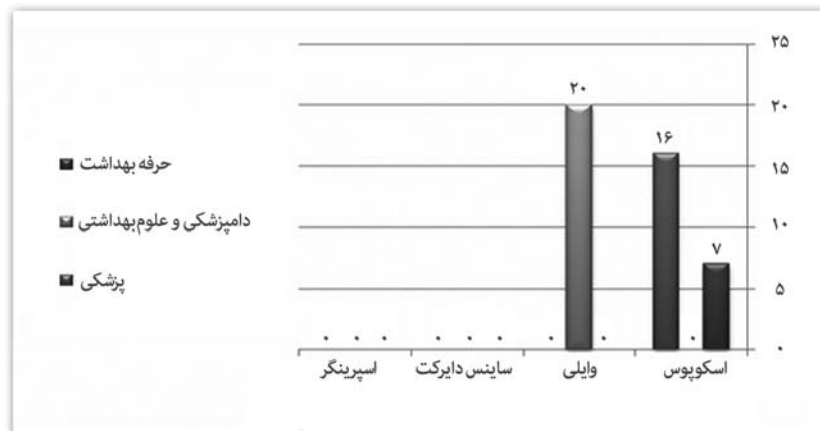

نمودار ۳

پراکنش موضوعی نشریات
بازیابی شده در حوزه کتابداری
در گروه علوم انسانی و اجتماعی

بر اساس نمودار ۳، حتی در علوم انسانی و اجتماعی هم نمی‌توان جایگاه وسیعی برای کتابداری در نظر گرفت. در این حوزه هم کتابداری سردرگم به نظر می‌رسد. به طوری که بیشترین مطالب مرتبط با کتابخانه و کتابداری در شاخه علوم اجتماعی قرار دارد. پایگاه اطلاعاتی اسکوپوس و وایلی شاخه‌ای با عنوان علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی تحت علوم اجتماعی در نظر گرفته‌اند. این امر باعث تجمع مطالب این حوزه تحت سرفصل علوم

اجتماعی شده است. در این میان، شاخه‌های آموزش و مدیریت هم سهم بسزایی در جای دادن مطالب حوزه کتابداری دارند.

نمودار ۴

پراکنش موضوعی نشریات
بازیابی شده در حوزه کتابداری
در گروه علوم بهداشتی

نمودار ۴ نشان می‌دهد که علوم پزشکی، علوم بهداشتی و حرفه بهداشت، به ترتیب، بیشترین و کمترین مطالب حوزه کتابداری را در خود جای داده‌اند.

جدای از چهار گروه موضوعات کلی، بررسی ساختار درختی علم نشان از گنجاندن شاخه جدیدی با عنوان مطالعات میان‌رشته‌ای یا چندرشته‌ای دارد. با نگاهی به جدول ۲ زیرستون درخت علمی پایگاه اسکوپوس، این شاخه را مشاهده می‌کنیم. برخی مطالب بازیابی شده در حوزه کتابداری به این شاخه‌ها اختصاص داشته‌اند. بدیهی بودن این امر از آنجاست که کتابداران سال‌هاست حرفه خود را بین‌رشته‌ای می‌دانند. آنچه نتیجه این پژوهش را دور از انتظار می‌کند، سهم کمی است که شاخه بین‌رشته‌ای در جای دادن مطالب مرتبط با علوم اطلاع‌رسانی داشته است. این امر شاید به علت گنجاندن شاخه کتابداری و اطلاع‌رسانی در درخت علمی باشد. این مسئله، در ظاهر، به نوعی دوگانگی منجر می‌شود. از طرفی، کتابداری یک علم بین‌رشته‌ای محض دانسته شده و از طرف دیگر، جایگاه کوچکی در مطالعات بین‌رشته‌ای دارد.

فرایند مشارکت میان‌رشته‌ای در علم، روندی طبیعی در ایجاد و توسعه رشته‌های علمی است. این امر بیان‌کننده ماهیت خطیر و پویای حیات و دوام هر رشته است. از این دیدگاه رشته‌ها - رژیم‌های حقیقت - به شکل ثابت محسوب نمی‌شوند، بلکه نظام‌های پویایی هستند که با برقراری ارتباطات با شیوه تحقیق و تدریس حوزه‌های دیگر، حوزه فعالیت آنان نیز به گونه‌ای تغییر می‌کند که پاسخگوی نیازهای اجتماعی جدید باشند (رولاند، ۱۳۸۷، ص ۱۱). ترکیب رشته‌های مختلف برای ایجاد رشته‌های جدید، تنها به حوزه علوم

محدود نمی‌شود. در مورد پژوهش‌های فمینیستی و مطالعات زنان، پریس^۷ (۱۹۹۸) معتقد است هنگامی که میان‌رشتگی دیدگاه‌ها و بینش‌های دو یا چند حوزه مطالعاتی را در کنار یکدیگر قرار دهد حوزه‌های جدید ایجاد می‌شوند (رولاند، ۱۳۸۷، ص ۱۱).

این حقیقت از دو جهت قابل تعمق است. از سویی، می‌توان آن را به فال نیک گرفت که شاید علم کتابداری در حال شکل گرفتن و شناخته شدن به عنوان علمی مستقل در درخت علم است. بررسی پایگاه‌های اطلاعاتی نیز حرکت کتابداری به این سمت را نشان می‌دهد. البته این به معنای نفی بین‌رشته‌ای بودن کتابداری نیست. سوای اینکه این علم همانند اقتصاد و روان‌شناسی ماهیتاً همواره بین‌رشته‌ای خواهد بود، نتایج این بررسی نیز گویای این حقیقت است. بازیابی بخش اعظمی از منابع اطلاعاتی علم اطلاع‌رسانی در قالب علوم فیزیکی و پزشکی ارتباط نزدیک و جدایی‌ناپذیر این علم را با سایر حوزه‌های موضوعی به اثبات می‌رساند.

بحث و نتیجه‌گیری

در بحث ضرورت پرداختن به مطالعات و علوم میان‌رشته‌ای، می‌توان فعالیت میان‌رشته‌ای را فرصتی برای دانش‌پژوهان رشته‌های علمی مختلف به‌شمار آورد تا شناخت بهتری از فعالیت‌های علمی یکدیگر به‌دست آورند. شاید دانشگاه‌ها بیش از سایرین نیاز به میان‌رشتگی را احساس و از آن استقبال کنند؛ چرا که دانشگاه به دنبال ایجاد پیوند با جامعه بزرگ‌تری است که در آن خدمت می‌کند. در این صورت، علاوه بر ایجاد رابطه میان آموزش عالی و جامعه، باید تلاش کند مرزهای رشته‌های علمی مختلف را نیز به یکدیگر نزدیک کند. از این روست که حداقل، گذشتن از این مرزها از مشخصه‌های اصلی دانشگاهی پژوهشی است که رابطه‌ای گسترده را با جامعه دنبال و در آن خدمات خود را ارائه می‌کند (رولاند، ۱۳۸۷، ص ۴).

همه ما چه بخواهیم و چه نخواهیم، خواه خود را متعلق به جامعه‌ای در حال توسعه بدانیم و خواه فکر کنیم که با جهان پیشرفته فاصله بسیار داریم، از متغیرهای عصر الکترونیک تأثیر می‌پذیریم. رشته‌ها و حرفه‌های علمی نیز از این تأثیرات برکنار نیستند و در آغاز هزاره سوم، مقوله بین‌رشته‌ای بودن یا *interdisciplinarity* (به معنای تداخل و تعامل رشته‌های علمی)، رشته‌های دانشگاهی را تحت تأثیر قرار داده است. کتابداری و اطلاع‌رسانی، که بنا به تعریف سنتی، وظیفه فراهم‌آوری و پردازش و اشاعه اطلاعات را دارد، در پارادایم فعلی حاکم بر عصر الکترونیک بسیار تغییر کرده و مفاهیمی چون کاربر و پیشینه‌های مدون و محمل‌های اطلاعاتی دستخوش تحولات اساسی شده است (رها دوست، ۱۳۸۴، ص ۵۷).

7. Pryse

علم اطلاع‌رسانی رشته‌ای است که درباره ویژگی‌های اطلاعات و رفتار اطلاعاتی، نیروهای حاکم بر جریان اطلاعات، و شیوه پردازش اطلاعات برای دسترس‌پذیری و قابلیت استفاده بهینه از اطلاعات تحقیق می‌کند. اطلاع‌رسانی با مجموعه‌ای از دانش مربوط به تولید، مجموعه‌سازی، سازماندهی، ذخیره‌سازی، بازیابی، تفسیر، انتقال، تبدیل، و کاربرد اطلاعات ارتباط دارد. این رشته، شامل ارائه اطلاعات در نظام‌های طبیعی و ماشینی، استفاده از کد در انتقال پیام‌های خاص، و بررسی ابزارها و فنون پردازش اطلاعات از قبیل رایانه و نظام‌های برنامه‌نویسی می‌شود. علم اطلاع‌رسانی علمی میان‌رشته‌ای است که با رشته‌هایی چون ریاضیات، منطق، زبان‌شناسی، روان‌شناسی، فناوری رایانه، تحقیقات عملیات نظامی، هنرهای گرافیکی، ارتباطات، علوم کتابداری، مدیریت، و سایر رشته‌های مشابه مرتبط است (نوروتون، ۱۳۸۴، ص ۴۶).

پژوهش حاضر کلیه فرضیات پیشین مربوط به بین‌رشته‌ای بودن علوم مرتبط با کتابداری را تأیید می‌کند. نکته تازه درباره میزان ارتباط متقابل کتابداری با این حوزه‌هاست. آنچه از نتایج پژوهش برداشت می‌شود عبارت‌اند از:

۱. امروزه، کتابداری تنها یکی از شاخه‌های علوم انسانی و اجتماعی تلقی نمی‌شود؛
۲. چنانچه مطالعات میان‌رشته‌ای شاخه‌ای از درخت علم باشند، کتابداری سهم کوچکی از اطلاعات این بخش را به خود اختصاص خواهد داد. کتابداری و اطلاع‌رسانی یک علم میان‌رشته‌ای صرف نیست و ماهیت مستقلی دارد؛
۳. امروزه، کتابداری و اطلاع‌رسانی بیشتر از اینکه جزئی از علوم انسانی باشد بخشی از علوم فیزیکی محسوب می‌شود. بخش اعظم این وجه اشتراک مربوط به تکنولوژی اطلاعات است؛ و

۴. ارتباط کتابداری با علوم پزشکی بیش از علوم زیستی است. با انجام چنین پژوهش‌هایی، با دامنه گسترده‌تر، قادر خواهیم بود نتایج دقیق‌تری درباره ارتباطات میان‌رشته‌ای علم کتابداری ارائه کنیم. نتایج این پژوهش‌ها می‌تواند منجر به ترسیم نقشه میان‌رشته‌ای علم اطلاع‌رسانی شود. مهم‌ترین نتیجه ترسیم چنین نقشه‌ای شاید تحکیم ارتباطات علمی با متخصصان حوزه‌های مشترک با کتابداری است که این علم را از حصار خود خارج و به سایر علوم معرفی خواهد کرد. چرا که پیشرفت هر رشته علمی، نه تنها تحت تأثیر دانشمندان همان رشته است، بلکه تحت تأثیر دانشمندان رشته‌هایی است که با آن رشته رابطه نزدیک دارند. به بیان دیگر، هیچ رشته علمی به تنهایی پیشرفت نمی‌کند، بلکه پیشرفت هر علم با پیشرفت رشته‌های نزدیک به آن ارتباط دارد (داورپناه، ۱۳۸۴، ص ۸۲).

منابع

- برزگر، ابراهیم (۱۳۸۶). *مطالعات میان‌رشته‌ای در ایران*. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- بنسمن، استفان جی (۱۳۸۳). «قانون برادفورد در مجموعه‌های نامعین: استنتاج‌های آماری برای تحلیل کتابخانه». ترجمه حیدر مختاری، آنسه حسینی‌زاده. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۷(۲): ۱۳۷-۱۵۶.
- تامپسون کلاین، جولی (۱۳۸۷). *میان‌رشته‌گی و ترکیب رشته‌ها در مبانی نظری و روش‌شناسی مطالعات میان‌رشته‌ای*. ترجمه محسن بیات. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- داورپناه، محمدرضا (۱۳۸۴). «ضرورت‌های نوین بازنگری در ذخیره و بازیابی اطلاعات». *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۸(۳): ۶۷-۸۸.
- رولاند، اس. (۱۳۸۷). *میان‌رشته‌گی در مبانی نظری و روش‌شناسی مطالعات میان‌رشته‌ای*. ترجمه مجید کرمی. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- رهادوست، فاطمه (۱۳۸۴). *مباحث نظری در کتابداری و اطلاع‌رسانی: مجموعه مقاله*. تهران: کتابدار.
- علوی‌پور، محسن (۱۳۸۷). *چالش‌ها و چشم‌اندازهای مطالعات میان‌رشته‌ای*. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- لاتوکا، لیسار. (۱۳۸۷). «خلق میان‌رشته‌گی: تعاریف مبنایی استادان کالج و دانشگاه». در: *مبانی نظری و روش‌شناسی مطالعات میان‌رشته‌ای*. ترجمه زهیر حیاتی. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- نوروتون، ملانی جی (۱۳۸۴). *مبانی علم اطلاع‌رسانی*. ترجمه جواد بشیری، محسن عزیزی. تهران: کتابدار.

